

Előszó

DOBI EDIT

„A vizsgálódás helye sajátos mező. A lírai költészet, amelynek tartalma egy olyan szubjektív világ, amelyben szintézisben olvad össze az alkotó saját énje mint belső és az őt körülvevő világ mint külső téma. [...] A befogadó feladata, hogy ráleljen a legfontosabb vonatkozási pontokra, a külső és belső, a rész és egész megfelelő arányára, hogy megszülessék natura naturans-ként – teremtő természetként a költői teljesség.”
(Porkoláb Judit¹)

Az *Officina Textologica* sorozat az 1990-es évek vége óta ad helyet szövegkutatók publikációinak, amelyekben jellemzően a szövegeket „szöveggé tevő” jelenségekkel foglalkoznak. A kutatások egy része a szöveg nyelvi szerveződésére irányul, azokra a jelenségekre, amelyek valamilyen módon hozzájárulnak egy szöveg jelentésének folytonosságához, ezáltal a szöveg textualitásához. További vizsgált problematika a *koherencia* jelenségéhez kapcsolódó elméleti és gyakorlati kérdések köre. A kommunikáló egyén kognitív műveleteinek előtérbe kerülésével – a kognitív nyelvtudományi kutatások és a kognitív-funkcionális pragmatika kidolgozása révén – a szöveg jelentésrepresentációjában is egyre nagyobb figyelem fordul a szövegértelmező egyén tudásbázisára, ennek hatására az értelmezési folyamatra és a folyamat produktumára. Ez a hangsúlyeltolódás a szemiotikai textológiai szövegvizsgálatokra is hatott, és hat ma is. A szövegség nyelvi feltételeinek vizsgálata kiegészül a szövegalkotó és -értelmező egyén (mentális folyamatai) szerepének elemzésével. Ez az attitűd azt is eredményezi, hogy nem kizárólag prototipikus szövegpéldányok a szövegvizsgálat tárgyai, hanem a kutatók patológikus vagy szövegértékűségükben „sérült” nyelvi szerveződések is vizsgálnak. Egységes cél azoknak a nyelvi és nem nyelvi körülményeknek a feltárása, amelyeknek szerepük van abban, hogy egy nyelvi szerveződés (jelentéses) jól formált szövegnek ítéltetik.

Jelen kötet olyan tanulmányokat foglal magában, amelyek szorosabban vagy lazábban a szövegkoherencia kérdésköréhez kapcsolódnak. A szerzők itt megjelenő írásai kivétel nélkül hosszú évek óta végzett tudományos kutatásaik folyamatába illeszkednek.

¹ Bodáné Porkoláb Judit: *Egy Ady-szimbólum vizsgálata. Nyelvtudományi Dolgozatok* 35. Budapest: ELTE. 1982. 4.

A szerzők említése szomorú kötelességet ró a szerkesztőre. Az *Officina Textologica* periodikának ez az első kiadványa *Porkoláb Judit* halála óta, aki törzs-tagja volt a Poliglott szövegnyelvészeti és szövegtani kutatócsoportnak, ezzel együtt a sorozat állandó publikálókörének. A szemiotikai textológiai szemléletű jelentésrepresentáció hipertext-módszerének kidolgozása új szemléletű leírását tette lehetővé a verszövegek nem szó szerinti jelentésének. Állandó kutató- és szerzőtársával (Boda István Károllyal) együtt az említett módszerrel elsősorban Füst Milán-versek elemzésének keretében vonultatták fel a szimbolika egész tárházát eddigi írásaikban. Jelen kötet nyitó tanulmánya ezt az irányt folytatva segíti emlékezni az olvasókat és a kutatótársakat *Porkoláb Juditra*. Az *Officina Textologica* sorozat jelen, 22. kötetét *Porkoláb Judit* emlékének szenteljük.

Az első, *Kohézió, koherencia és konstringencia a költői szövegekben. A Hold megjelenése és szerepe Füst Milán verseiben* című tanulmány Boda I. Károly és *Porkoláb Judit* elemzését mutatja be. Füst Milán verseiben nagy szerepet kapnak a szimbólumok, ezek jelentésének vizsgálata komplex megközelítést kíván. A szerzők úgy vizsgálják az elemzésre választott kulcsszó, a *Hold* nyelvi környezetét, hogy feltárják azokat a tudáselemeket, amelyeket a szövegbeli jelentések az alkotó, illetve a befogadó háttértudásának részleteként a versszövegek értelmezése során aktiválnak. A feltárt tartalmak nem feltétlenül szükségesek egy adott versrészlet megértéséhez (vagyis szigorúan vett értelemben nem jelentenek intertextuális utalásokat), azonban olyan lehetséges, hipertextuális kapcsolatokat hoznak létre a versszöveg és a befogadó háttértudása között, „amelyek rendkívüli mértékben kitágítják a vers, pontosabban a vers olvasójának értelmezési keretét” (jelen kötet: 30–31). A szerzőpáros feleleveníti a szemiotikai textológiai korreferencialeírás formalista modelljét is. Ez szervesen illeszkedik abba az értelmezési-módszertani keretbe, amelyet a szerzőpáros egy negyedszázad közös kutatómunkájával alakított ki.

A következő tanulmány Tolcsvai Nagy Gábor *Az eseményidő(k) kontinuitása a szövegben* című írása, amely a szövegek időszerkezetének egyes fontos jellemzőit mutatja be. A szerző gondolatmenetének kiindulópontja az, hogy „a szövegek időszerkezetének két fő tényezője azonosítható: az egyik a szövegben megkonstruált eseménysor, az események kontiguuma [...], a másik a megértő, feldolgozó idő, tágabban a hallgató által felállított temporális referenciakeret” (jelen kötet: 35). Tolcsvai Nagy azokra az időmintázatokra összpontosít, amelyek egy-egy szöveg időszerkezetében az inherens temporalitás és a deiktikus igeidők lineáris egymásutánjának és kölcsönhatásának az eredményei. A szerző gondolatmenetében a szövegben megértett (értelmezett) jelentésfolytonosságának egy rendkívül erőteljesen ható síkját tárja fel.

Dobi Edit tanulmányának címe – a *Mi szükség a konstringenciára?* – jelzi, hogy a szemiotikai textológia régi-új kategóriájának létjogosultsága a téma. A fogalom látszólag a textualitás alapvető szövegtani és szövegnyelvészeti kate-

góráinak – a kohézió, a konnexitás, a koherencia – sorába illeszkedik, azonban elméleti háttere az említett fogalmakétól eltér. A szemiotikai textológiai gondolkodás hívta életre, pontosabban az az attitűd, amely hangsúlyozza az alkotó és a befogadó mentális működésének és tudati háttérének szerepét a jelentésrepresentációban. Ez a megközelítés alapértelmezését tekintve nem újdonság a szövegtani-szövegnyelvészeti gondolkodásban, azonban tisztázandó, hogy mit tesz hozzá a koherencia fogalmához a konstringencia kategóriája. A szerző arra vállalkozik, hogy elhelyezi az említett kulcsfogalmak viszonyrendszerében a konstringencia kategóriáját.

Nagy Andrea *Nyelvspecifikus szövegösszefüggés-hordozók és konstringencia-ítélet* című tanulmányában szövegek elemzésével mutatja be a konstringencia státusát a szövegek textualitásának jellemzésében, Petőfi S. János fogalom meghatározásából kiindulva. Ez a törekvés megkívánja a szerzőtől, hogy párhuzamba állítsa egymással a szövegek nyelvi szerveződésének összefüggőségjegyeit, valamint azokat a tudásbázisokat, tudásbáziselemeket, amelyeket az értelmező a szöveg jelentésének leképezésekor aktivál, illetve felhasznál. Erre azért is érdemes hangsúlyt fektetni, mert a konstringencia szerepe azoknak a szövegeknek az értelmezésével mutatható be legjobban, amelyek nyelvi szerveződésében explicit jelentéskapcsolatok – akár konnexe, akár kohezívek – nem figyelhetők meg. Nagy Andrea korábbi tanulmányaiban a szóban forgó kategóriák (konnexitás, kohézió, koherencia, konstringencia) összefüggéseinek komplett rendszerét dolgozta ki (Nagy 2011).

Andor József *A kulcsszói faktor és a konstringencia összefüggése a csigaviccek humorában* című tanulmányában sajátos szövegtípus elemzésével szemlélteti a jelentésrepresentációban szerepet betöltő tényezőket. A humorkifejezés és –értelmezés nemcsak abban egyedi, hogy legalább részlegesen figuratív – hacsak nem egészen másodlagos jelentésleképezés jellemzi –, hanem abban is, hogy az értelmezés folyamatában felhasznált tudásbáziselemek (szocio)kulturálisan nagyon erősen meghatározottak. A csiga motívuma érdekes megközeítést kap Andor tanulmányában, az elemzések árnyaltan szemléltetik a felhasznált tudásbázisok jelentőségét a nem szó szerinti jelentés értelmezésében.

Skutta Franciska a koherencia megvalósulásával foglalkozik Marguerite Duras elbeszélő műveiben, tanulmányának címe *Szaggatott folytonosság Marguerite Duras prózájában*. Skutta a textualitás és ezzel szoros összefüggésben a koherencia nyelvi megnyilvánulásaira összpontosít. Nem átfogóan és általánosan, hanem azzal a szándékkal, hogy segítse megfejteni, milyen nyelvi szerveződések állnak az elemzett művek leginkább kísértetiesnek nevezetű hangulatának háttérében. Több Duras-műből vett részlet reprezentációja révén kiderül, miként járulnak hozzá a hiányos szerkezetek (köztük az aszúndeton), az ismétlések, valamint az anaforák a szövegjelentés szaggatott folytonosságához.

Kiss Sándor *Folytonosság, megszakítottság és elhatárolás az evangéliumokban és fordításukban* című tanulmányában összetett feladatra vállalkozik. Abból az elméleti alapállásból indul ki, mely a múlt század hatvanas éveitől kezdve hat a szövegértékűség definiálásának módszerére: a szöveget azon tulajdonságánál fogva állítja szembe a mondattal, hogy benne utalóelemek, helyettesítések hálózata teremti meg a lineáris jelentést. Ezenkívül a szöveg – amennyiben terjedelme ezt megkívánja, illetve lehetővé teszi – egymással többé vagy kevésbé összefüggő (nyelvi eszközzel összekapcsolt vagy össze nem kapcsolt) szakaszokból áll. A szöveg felépítésében tehát a mondatéval szemben új jelenség a szövegszakaszok összekapcsolása, lezárása és újraindítása, ami egyidejűleg változatossá is teszi a szöveg logikai felépítését. A tagolás az említett utaló funkciójú eszközökkel együtt a mű felépítésének stiláris értékére is hat. Ezt az összefüggést a szerző az evangéliumok szövegének elemzésével igazolja oly módon, hogy a magyar, a latin és a görög változatot is összeveti. Keresi tetát a szóban forgó szövegműfaj szövegtagolási sajátosságait a Károli-biblia legrégebb változatában (1589) és ezek előképét a görög és a latin korpuszban (jelen kötet: 120).

A Csatár Péter és Haase Zsófia szerzőpáros kutatásainak középpontjában jó ideje a metaforikus jelentés és az anaforikus utalások állnak. Az *Officina Textologica* korábbi kötetekben publikált tanulmányaik szerves folytatása *Metaforikus anaforák* című írásuk. Haase egyik korábbi tanulmányában volt már szó arról, hogy az anafóra a nyelvtudományosan hagyományosan úgy tekint, „mint stabilitást őrző, kontinuitást szolgáló nyelvi elemre” (jelen kötet: 138), pedig az említett eszközök nemcsak tematikus funkciójúak – azaz ismert információkra utalnak –, hanem fontos szerepet töltenek be a kontinuitás megteremtése mellett a tematikus progresszióban is. A szerzők jelen tanulmányukban a régi és új információt egyszerre hordozó progresszív anaforatípusok közül a metaforikus anaforákra összpontosítanak. A metaforikus anaforák egyidejűleg tematikusak és rematikusak, tehát nemcsak a stabilitást és a jelentés állandóságát szolgálják, hanem a dinamikát, a progressziót is. A szerző egyrészt magát a jelenséget elemzi, másrészt pedig példák vizsgálatával illusztrálják a szövegvilág-modell mint kognitív elméleti keret alkalmazását a szóban forgó anaforatípus leírásában.

Csúry István 21. kötetben megjelent, nagy hatású *Zabolátlan koherencia* című tanulmányát jelen kötetben empirikus alapú vizsgálat leírása követi, amely személetében szorosan kapcsolódik említett korábbi gondolatmenetéhez. Jelen kötetbeli tanulmányának címe *Az empirikus koherenciavizsgálat alapjai. Bevezetés a korrelációs korpuszelemzésbe*. Csúry felfogása „a koherenciát egy szövegnek (diskurzusnak) az értelmezésével (értelmezéseivel) és az az alapján levont következtetéssel (következtetésekkel) fennálló relációjaként határozza meg” (jelen kötet: 154). A szerző szerint egy konkrét szöveg koherenciájáról nem tehetünk releváns megállapítást a szövegen belüli nézőpontból. Korrelációs korpusz összeállítását tartja szükségesnek ahhoz, hogy egy szöveg jelentését egy

másik – rá reflektáló – szövegen keresztül is vizsgálhassuk. Csúry kétségtelennek nevezi azt a körülményt, hogy az elemző a saját értelmező diskurzusának létjogosultságot tulajdonít, azonban fontos szem előtt tartani az eltérést „a vizsgálati szöveget *értelmező* és a koherencia tényezőit, működésmódját *elemző* diskurzus” (jelen kötet: 155) között. Ez utóbbi gyakorlatához rendelhető fontos eszköznek tartja a szerző a korrelációs korpuszt, amelyet így határoz meg: „központi szövegek körül gravitáló, esetleg egymáshoz is kapcsolódó (egymásra reflektáló) különböző szövegek” (uo.) halmaza.

A *koherencia* kérdésköre bármely szövegtudományos megközelítés esetében központi problematika. Kutatása – beleértve a terminológiai kérdéseket, valamint az empirikus vizsgálatokat is – közelebb visz a diszciplínának párbeszédének lehetőségéhez, ami feltétele a meglévő kutatási eredmények hasznosulásának.